

Ks. MAREK JODKOWSKI

Wydział Teologii

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski

Olsztyn

Parafia Gowidlino na Kaszubach w XIX wieku

Streszczenie: Dziewiętnastowieczne, zachodniopruskie Gowidlino, należące do parafii w Sierakowicach, było usytuowane na zachodnim krańcu powiatu kartuskiego. Władze diecezji chełmińskiej, obawiając się wpływów protestantyzmu, postanowiły erygować gowidlińską parafię, co nastąpiło 13 stycznia 1866 r. Podporządkowano jej także graniczne miejscowości leżące w prowincji pomorskiej, a zatem stanowiące diasporę Kościoła katolickiego. Dzięki temu placówka duszpasterska otrzymywała pomoc ze strony organizacji i stowarzyszeń kościelnych, które wspierały działalność misyjną. Wśród nich warto wymienić Stowarzyszenie św. Bonifacego i Wojciecha w Pelplinie. Gowidliński kościół pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny został wzniesiony w latach 1866–1868.

Słowa kluczowe: budownictwo sakralne, diaspora, diecezja chełmińska, duchowieństwo, finansowanie parafii, Kaszuby, Kościół katolicki, Niemcy w XIX w., Prusy Zachodnie, Stowarzyszenie świętych Bonifacego i Wojciecha w Pelplinie

Zagadnienia wstępne

Dzieje kaszubskiego Gowidlina i okolic od dawna stanowiły przedmiot zainteresowania historyków, etnografów, a nawet archeologów. Zaowocowało to licznymi wzmiankami w literaturze naukowej i popularnonaukowej, zarówno w języku polskim, jak i niemieckim¹. Na szczególną uwagę zasługuje monografia Zbigniewa Joskowskiego OFMConv pt. *Gród Gowida. Historia wsi i parafii Gowidlino*². W skrupulatny sposób autor przeprowadził refleksję na temat historii oraz dziedzictwa kulturowego wsi i regionu, nie stroniąc od kwestii narodowościowych czy wyznaniowych. Podjęta problematyka nie wyczerpuje jednak bogactwa zagadnień związanych z dziejami parafii gowidlińskiej w XIX w. Aby temu zaradzić, należy przede wszystkim skoncentrować się na analizie artykułów i notatek prasowych z tamtego okresu. Stanowią one znakomitą podstawę do badania dziejów diecezji chełmińskiej w XIX w.,

¹ Zob. zwłaszcza W. Heidn, *Die Ortschaften des Kreises Karthaus/Westpr. in der Vergangenheit*, Marburg-Lahn 1965.

² Z. Joskowski, *Gród Gowida. Historia wsi i parafii Gowidlino*, Banino-Pelplin 2006.

ponieważ źródła bezpośrednie, zdeponowane w archiwum diecezjalnym w Pelplinie, spłonęły w czasie drugiej wojny światowej³.

Geneza erygowania parafii w Gowidlinie łączy się również z problematyką diaspory diecezji chełmińskiej w drugiej połowie XIX w.. Wprawdzie opisywana miejscowość leżała na obszarze o znacznej przewadze katolików, jednak w zamyśle władz diecezjalnych ta placówka duszpasterska miała obejmować swoim zakresem ludność mieszkającą w sąsiadujących powiatach prowincji pomorskiej. Warto także wspomnieć, że niemal połowa powierzchni Prus Zachodnich była traktowana jako diaspora katolicka⁴. Z tego zapewne względu zabiegano o pomoc materialną ze strony Stowarzyszenia św. Bonifacego w Paderborn oraz jego lokalnych struktur (Stowarzyszenie św. Bonifacego i Wojciecha w Pelplinie), które dotowały zarówno pensje pracowników kościelnych, jak i budowę oraz utrzymanie świątyń i szkół katolickich na terenach zdominowanych przez wyznawców innych konfesji. W badaniach nad historią Gowidlina nie należy zatem pomijać materiałów archiwalnych zdeponowanych w Archiwum Zarządu Generalnego Stowarzyszenia św. Bonifacego, które mieści się w Bonifatiuswerk w Paderborn. Kwerenda przeprowadzona w berlińskich i gdańskich archiwach zaowocowała wzmiankami o Gowidlinie, których jednak nie odnotowano w niniejszym tekście, ponieważ nie wnoszą istotnych informacji dotyczących funkcjonowania opisywanej placówki duszpasterskiej.

Rys historyczny

Gowidlino, położone na zachodnim krańcu powiatu kartuskiego, graniczyło bezpośrednio z trzema innymi powiatami: bytowskim, słupskim i lęborskim⁵. W 1866 r. miejscowość liczyła 800 mieszkańców, którzy ze względu na nieurodzajne grunty uprawne żyli w dotkliwej biedzie (*bedauerliche Armut*). Opiekę duszpasterską roztaczał nad nimi katolicki proboszcz z Sierakowic, jednak z uwagi na znaczną rozpiętość terytorialną parafii (niemal 3 mile kwadratowe) nie był w stanie sprostać potrzebom wiernych. Ponadto panująca plaga alkoholizmu (*Branntweinpest*) odbijała się negatywnie zarówno na kondycji fizycznej, jak i duchowej miejscowej ludności oraz uniemożliwiała jej kulturowy rozwój⁶. Niepokój władz diecezji chełmińskiej wzbudzało również bliskie usytuowanie prowincji pomorskiej, zdominowanej przez protestantów, którzy mogli wywierać niekorzystny wpływ na katolików Gowidlina⁷. Wobec

³ Por. A. Liedtke, *Zarys dziejów diecezji chełmińskiej do 1945 roku*, Pelplin 1994, s. 106.

⁴ E. Gatz, *Kulm*, w: *Geschichte des kirchlichen Lebens in den deutschsprachigen Ländern seit dem Ende des 18. Jahrhunderts*, Bd. 1, *Die Bistümer und ihre Pfarreien*, red. tenże, Freiburg in Br. 1991, s. 405; por. *Fünf neue Missionen*, „Bonifatiusblatt” 1866, nr 4, s. 56.

⁵ *Schematismus des Bistums Culm mit dem Bischofsitze in Pelplin*, Pelplin 1904, s. 309.

⁶ *Fünf neue Missionen*, art. cyt., s. 55.

⁷ *Tamże*.

groźby zaniedbania oraz indyferentyzmu religijnego władze kościelne podjęły decyzję o wzniesieniu kościoła dedykowanego Niepokalanemu Poczęciu Najświętszej Maryi Panny w tej miejscowości. Parcelę o wielkości 5 morgów miejscowa wspólnota katolicka otrzymała nieodpłatnie⁸. Środki finansowe w kwocie około 16 000 talarów podarował biskup chełmiński Jan Nepomucen Marwicz, który zresztą pochodził z parafii sierakowickiej. Warto zaznaczyć, że do tego czasu wspomógł on pokaźnie również budowę kościoła w Dąbrównie, przekazując na ten cel 14 000 talarów. Z pewnością biskup liczył się z faktem, że katolicy z Gowidlina poza pracą fizyczną przy budowie oraz pracami w zaprzęgu nie będą w stanie finansować inwestycji z własnych środków⁹. Należy dodać, że biskup Marwicz swoim mecenatem objął również kupno utensyliów niezbędnych do sprawowania mszy św., takich jak dzwonki, monstrancja oraz świecznik. W sumie przekazał on na tę parafię około 30 000 talarów¹⁰.

Niestety, podczas budowy kościoła w Gowidlinie, z uwagi na warunki lokalowe, nie można było ustanowić samodzielnego duszpasterza. Miał zostać nominowany dopiero po ukończeniu plebanii, którą wznoszono jednocześnie ze świątynią. Do tego czasu miejscowa wspólnota katolicka podlegała proboszczowi z Sierakowic¹¹. Parafię w Gowidlinie erygowano 13 stycznia 1866 r. (głównie z wydzielonych obszarów należących wcześniej do parafii w Sierakowicach), natomiast pierwszym proboszczem ustanowiono 4 grudnia 1867 r. dotychczasowego administratora tej placówki Johanna von Tuchołkę¹².

Poświęcenie kamienia węgielnego pod nowy kościół odbyło się 17 lipca 1866 r. w obecności licznych wiernych oraz duchowieństwa¹³. Prace budowlane trwały do 1868 r. Ostatecznie wzniesiono neogotycką, murowaną świątynię z przewagą kamieni ciosanych. Przekrytą ją dachem łupkowym. Obiekt składał się z nawy o wymiarach zewnętrznych 76x46 stóp i wewnętrznych 70x40 stóp oraz prezbiterium zamkniętego apsydą na planie połowy ośmiokąta o przekątnej 24 stóp. Po obu stronach apsydy dobudowano dwa pomieszczenia pełniące rolę zakrystii i zakamarka o wymiarach 8,5x11 stóp. Boki wieży miały po 14,5 stopy, natomiast przedsionek usytuowany w jej dolnej kondygnacji mierzył 8 stóp szerokości i 5,5 stopy długości. Ściany boczne nawy wznosiły się na wysokość 28 stóp. Każdą z nich zaopatrzono w 5 okien, których obramienia wykonano z cegieł. Schodkowe szczyty świątyni flankowały 4 wieżyczki.

⁸ Tamże.

⁹ Tamże; *Schematismus des Bistums Culm...*, s. 309; *Diecezja chełmińska. Zarys historyczno-statystyczny*, Pelplin 1928, s. 369–370.

¹⁰ *Aus der Missionsstation Gowidlino*, „Bonifatiusblatt” 1869, nr 1, s. 9–10.

¹¹ *Fünf neue Missionen*, art. cyt., s. 55–56; zob. także „Amtliches Kirchenblatt für die Diözese Culm“ (dalej: AK) 1868, s. 9.

¹² *Schematismus des Bistums Culm...*, s. 309; *Diecezja chełmińska...*, s. 369; zob. także *Zur kirchlichen Diözesan-Statistik des Jahres 1866*, AK 1867, s. 5; AK 1867, s. 66.

¹³ *Aus der Missionsstation Gowidlino*, „Bonifatiusblatt” 1869, nr 1, s. 10; *Schematismus des Bistums Culm...*, s. 309.

Szczyt wschodni zwieńczono połączonym krzyżem z kutego żelaza, posadowionym na granitowym cokolicu¹⁴.

Przestrzeń prezbiterium, o trzech prześwitach okiennych, przykryto sklepieniem gwiaździstym, którego dekoracyjnie opracowane żebra opierały się na wspornikach. Tę część świątyni oddzielał od nawy łuk tęczyowy o szerokości 17,5 i wysokości 28 stóp. Brak stropu nad nawą pozwalał oglądać więźbę dachową. Wieża (bez szpicu) została wzniesiona na 60 stóp ponad podmurówkę z kamieni polnych. Górną kondygnację, zamkniętą z czterech stron ostrym szczytem, wybudowano z cegieł. Kalenice wspomnianych szczytów, opatrzone blachą cynkową, ukoronowano kulami (*Kugel*). Nad murami wieży górował jej drewniany szpic sięgający 117 stóp powyżej podmurówki (14 stóp od koronującego gzymsu do zwieńczenia szpicu). W górnej kondygnacji wnętrza wieży, 60 stóp ponad podmurówką, usytuowano drewniane belkowanie, na którym umocowano 3 dzwony. W projekcie posłużono się metodą Rittera. Przed portalem głównym wybudowano granitowe schody o szerokości 7 stóp. Podobnego materiału użyto do konstrukcji 3 stopni pomiędzy prezbiterium a nawą¹⁵.

Przejścia we wnętrzu kościoła, jak również prezbiterium, przedsionek oraz znaczną część powierzchni nawy wyłożono kwadratowymi, szarymi i białymi flizami z kamienia łupkowego i wapiennego. Wszystkie okna nawy oraz prezbiterium udekorowano witrażami z pracowni witrażowej Heinricha Oidtmanna z Linnich (Nadrenia Północna Westfalia), które przedstawiały sceny z historii biblijnej. Większość elementów wyposażenia wnętrza, takich jak ołtarz, ambona, konfesjonał, chrzcielnica itd., zamówiono u słynnego rzeźbiarza Veltmanna z Münster. Monstrancję, świecznik i kielichy wykonał złotnik Dutzenberg z Krefeld. Należy również zaznaczyć, że prof. Heinrich Mücke z akademii w Düsseldorfie wymalował obraz Niepokalanego Poczęcia do ołtarza głównego¹⁶. W tym samym okresie wzniesiono również murowany dom parafialny, który miał 41 stóp długości, 30 stóp szerokości i 10 stóp wysokości. Został przekryty dachem łupkowym. W 1868 r. wybudowano mur cmentarny z kamieni ciosanych¹⁷.

Po ośmiu latach zarówno mury kościoła, plebanii, jak i cmentarza wymagały przeprowadzenia prac remontowych. Biskup diecezjalny jako patron parafii starał się, mimo zamrożenia państwowej pensji, wspierać fundusz remontowy placówki, jednak wielu potrzeb nie udało się zaspokoić. Pierwotnie zaprojektowano trzy ołtarze do świątyni, nadal jednak brakowało pieniędzy na wykonanie dwóch bocznych. Miejsca, gdzie miały w przyszłości stanąć, zabezpieczono deskami, szpecąc tym samym wygląd kościoła. Po kilku latach wybrakowały się również paramenty liturgiczne. Ponadto duszpasterz dotkliwie odczuwał brak własnej studni. Wiejskie studnie bowiem znajdowały się daleko od plebanii. Na dodatek ich stan techniczny pozostawiał wiele do życzenia. Lokalny proboszcz wyrażał

¹⁴ *Aus der Missionsstation Gowidlino, art. cyt., s. 10.*

¹⁵ *Tamże.*

¹⁶ *Tamże, s. 10–11.*

¹⁷ *Tamże, s. 11.*

także pragnienie posiadania własnego sadu i ogrodu, motywując to względami materialnymi i estetycznymi¹⁸. Latem 1875 r. dzięki pomocy ordynariusza diecezji udało się wykonać prace naprawcze przy murach obiektów kościelnych, a także wytyczyć sad i ogród po obu stronach plebanii¹⁹. Do 1883 r. w jej pobliżu zdołano również zainstalować pompę. Wszystkie te prace kosztowały 4500 marek i zostały pokryte przez biskupa chełmińskiego²⁰. Z kasy kościelnej natomiast oraz ze zbiorów pieniężnych zakupiono bieliznę kielichową, ornaty oraz inne rzeczy potrzebne do sprawowania kultu. Kosztowały one około 1800 marek²¹. W zakładzie artystycznym Gypena w Monachium zamówiono feretron z obrazami Serca Jezusa i Maryi za 360 marek. Ponadto parafia miała zlecić temu wykonawcy opracowanie stacji Drogi Krzyżowej (740 marek) w stylu neogotyckim. Wcześniej przesłany do Gowidlina próbny egzemplarz zyskał bowiem pełną akceptację wiernych²². W 1883 r. podano także informację, że pewna fundatorka z diecezji chełmińskiej zapisała w testamencie 1500 marek na rzecz wykonania ołtarzy bocznych²³. Inna anonimowa dobrodziejka przekazała w tym czasie na cele kościoła w Gowidlinie biało-czerwoną kapę do odprawiania niesporów²⁴. Z kolei dzięki fundacji księży z diecezji Passau wybudowano skromny dom dla grabarza, który *nota bene* pomagał w gospodarstwie proboszczowskim²⁵.

Z uwagi na to, że zakupiona na rzecz funduszu proboszczowskiego nieruchomości gruntowa o powierzchni 60 morgów pruskich zawierała niewiele łąk, nie przynosiła ona oczekiwanych dochodów. Niestety, miejscowa wspólnota parafialna była zbyt biedna, aby sfinansować kupno dodatkowych nieruchomości. Z pomocą ponownie przyszedł patron parafii – biskup Jan Nepomucen Marwicz. W 1880 r. podarował on 1500 marek, a w następnym roku – 3000 marek na rzecz poprawy funduszu proboszczowskiego. W 1883 r. nadarzyła się okazja przejścia przez proboszcza odpowiednich gruntów. Oczekiwano jedynie na zgodę władz diecezjalnych²⁶.

W XIX w. w parafii pracowali następujący duszpasterze, którzy pełnili urząd administratora bądź proboszcza: Johannes von Tuchołka (od 1867 r.), Ludwig Machalewski (administrator od lipca 1873 r., proboszcz od 22 października 1874 r.), Michael Maliński (wikariusz od 6 lipca 1884 r., proboszcz od 28 kwietnia 1887 r.), Wenceslaus Wilkans (od 1897 r.) i Anton Dylewski (od 12 lipca 1900 r.)²⁷.

¹⁸ L. Machalewski, *Mission Gowidlino in West-Preußen*, „Bonifatiusblatt” 1875, nr 6, s. 75–76.

¹⁹ Tenże, *Mission Gowidlino in West-Preußen*, „Bonifatiusblatt” 1876, nr 8, s. 85.

²⁰ Tenże, *Missionsstation Gowidlino in West-Preußen*, „Bonifatiusblatt” 1883, nr 3, s. 41.

²¹ *Tamże*.

²² *Tamże*, s. 41–42. O losach stacji Drogi Krzyżowej zob. Z. Joskowski, *dz. cyt.*, s. 148.

²³ L. Machalewski, *Missionsstation Gowidlino in West-Preußen*, *art. cyt.*, s. 41.

²⁴ Tenże, *Missions-Station Gowidlino*, „Bonifatiusblatt” 1883, nr 5, s. 79.

²⁵ Tenże, *Missionsstation Gowidlino in West-Preußen*, *art. cyt.*, s. 43.

²⁶ *Tamże*, s. 42.

²⁷ Archiwum Zarządu Generalnego Stowarzyszenia św. Bonifacego w Paderborn (dalej: Arch. Paderborn), Teczka: Gowidlino (12 I 1880); Missionsbericht v. J. 1888; AK 1873, s. 26;

Szkolnictwo katolickie

Katolicka szkoła elementarna w Gowidlinie istniała jeszcze przed erygowaniem w tej miejscowości placówki duszpasterskiej²⁸. W 1867 r. liczyła ona 152 uczniów²⁹. Warto podkreślić, że w okresie kulturkampfu nie doświadczyła szczególnych opresji. Wprawdzie nadzór nad placówkami oświatowymi został odebrany miejscowemu duszpasterzowi, ale zarówno dwaj inspektorzy szkolni, jak i nauczyciel byli dobrymi katolikami, którzy wypełniali swoje zawodowe obowiązki po chrześcijańsku – jak twierdził miejscowy proboszcz – a nie „w liberalny” sposób. Lekcji religii w ewangelickiej szkole w Mydlicie (Prowincja Pomorze) udzielał pierwszy nauczyciel z Gowidlina w każde sobotnie popołudnie³⁰. W 1876 r. uczyło się w niej 11 katolików³¹. Trzy lata później w zajęciach szkół katolickich na obszarze parafii gowidlińskiej brało udział 108 katolików, natomiast 12 chodziło do szkół protestanckich. W tzw. sprawozdaniu misyjnym z 1880 r. podano informację, że na jej terenie pracowało w tym czasie dwóch nauczycieli katolickich: Kroj (zatrudniony od ok. 30 lat) i Wallerand (od 4 lat)³². W 1883 r. na obszarze parafii znajdowała się tylko jedna szkoła katolicka – w Gowidlinie. Pracowało w niej nadal dwóch nauczycieli. W Mydlicie uczęszczało do szkoły 17 katolickich dzieci. Prowadzono w tamtym czasie pertraktacje z władzami państwowymi w Koszalinie, które dotyczyły rekompensaty o wartości 90 marek rocznie, wypłacanej gowidlińskiemu nauczycielowi za udzielane lekcje religii w prowincji pomorskiej. Wprawdzie należność została obustronnie zaakceptowana, jednak z powodów zdrowotnych nauczyciel ten nie mógł kontynuować pracy w dotychczasowym wymiarze³³. W 1888 r. w zajęciach katolickiej szkoły w Gowidlinie brało udział 185 dzieci tego wyznania, natomiast w protestanckich – 40 (wszystkie mieszkały na obszarze Prowincji Pomorze)³⁴.

Stacja dojazdowa w Karwnie

W 1876 r. katolicy z Karwna w prowincji pomorskiej, położonego 3¼ mili od gowidlińskiej placówki duszpasterskiej, urządzili w tamtejszej fabryce

L. Machalewski, *Mission Gowidlino in West-Preußen*, „Bonifatiusblatt” 1875, nr 6, art. cyt., s. 76; Z. Joskowski, *dz. cyt.*, s. 158; H. Mross, *Słownik biograficzny kapłanów diecezji chełmińskiej wyświęconych w latach 1821–1920*, Pelplin 1995, s. 421.

²⁸ Arch. Paderborn, Teczka: Gowidlino (12 I 1880); *Fünf neue Missionen*, art. cyt., s. 56.

²⁹ Z. Joskowski, *dz. cyt.*, s. 50.

³⁰ L. Machalewski, *Mission Gowidlino in West-Preußen*, „Bonifatiusblatt” 1875, nr 6, art. cyt., s. 75.

³¹ Tenże, *Mission Gowidlino in West-Preußen*, „Bonifatiusblatt” 1876, nr 8, art. cyt., s. 85.

³² Arch. Paderborn, Teczka: Gowidlino (12 I 1880).

³³ L. Machalewski, *Missionsstation Gowidlino in West-Preußen*, art. cyt., s. 43. Tę kwestię sfinalizowano prawdopodobnie w 1885 r.; zob. AK 1886, s. 24.

³⁴ Arch. Paderborn, Teczka: Gowidlino, *Missionsbericht* v. J. 1888.

szkła „godne” oratorium na cele kultu, w którym co sześć tygodni sprawowano katolickie nabożeństwa w języku niemieckim. Znajdowała się w nim nawet dość duża fisharmonia. Przy jej akompaniamencie, przed nabożeństwami śpiewno kościelne pieśni, aby należycie przygotować się do sprawowania mszy św. W rezultacie celebracje wywierały silne wrażenie na każdym uczestniku, zwłaszcza na protestantach. Warto wspomnieć, że w nabożeństwach uczestniczyło ok. 63 wiernych³⁵, natomiast koszty związane z posługą duszpasterską pokrywali zarówno miejscowi katolicy, jak i Stowarzyszenie św. Bonifacego³⁶. W 1883 r. opisywana wspólnota liczyła już 150 wiernych³⁷.

Ludność katolicka parafii

W 1868 r. do parafii w Gowidlinie należało 1085 wiernych³⁸. W kolejnych latach liczba ta znacząco wzrastała (w latach 1873–1874 o 70 osób). W 1874 r. odnotowano już 1324 osoby, które żyły na obszarze opisywanej placówki duszpasterskiej³⁹. W ciągu ośmiu lat jej funkcjonowania wpływ życia religijnego na moralność miejscowej ludności był znaczący. Jej wcześniejsze życie w aspekcie intelektualnym i religijnym pozostawiało wiele do życzenia. Dwie gospody (*Krüge*) z tej miejscowości, jak relacjonował proboszcz Ludwig Machlewski, były wcześniej sceną krwawych bijatyk i niemoralnego zachowania (*nächtliche Orgien*). Po kilku latach społeczność ta żyła przykładowo, charakteryzując się pobożnością oraz aktywnym udziałem w praktykach religijnych. Zapewne wskutek działalności lokalnego bractwa trzeźwości zmniejszyła się ilość spożywanego alkoholu. Gowidliński proboszcz zaznaczył również, że wprawdzie wśród niektórych osób pozostała wrodzona skłonność do upojenia alkoholowego, jednak w opisywanym okresie była zaspokajana wysokogatunkowym piwem jęczmiennym (*edler Gerstensaft*). Zresztą z powodu piaszczystych i bezowocnych gowidlińskich pól miejscowa ludność postrzegała jęczmień niemal jako egzotyczną roślinę (*exotisches Gewächs*). Duszpasterz wyraził nadzieję, że również ta nowość przeminie i zmniejszy się znacząco niebezpieczeństwo nieumiarkowania w spożywaniu alkoholu ze względu na jego cenę⁴⁰. Proboszcz z Gowidlina zwrócił także uwagę, że w trwającym czasie kulturkampfu ludność katolicka pozostaje wierna Kościołowi i jego reprezentantom, zaś odczuwa głęboką niechęć wobec liberalizmu. Przejawiało się to poprzez

³⁵ L. Machalewski, *Mission Gowidlino in West-Preußen*, „Bonifatiusblatt” 1876, nr 8, art. cyt., s. 85.

³⁶ Arch. Paderborn, Teczka: Gowidlino (25 I 1877).

³⁷ L. Machalewski, *Missionsstation Gowidlino in West-Preußen*, art. cyt., s. 42.

³⁸ *Aus der Diözese Culm*, „Bonifatiusblatt” 1868, nr 4, s. 52.

³⁹ L. Machalewski, *Mission Gowidlino in West-Preußen*, „Bonifatiusblatt” 1875, nr 6, art. cyt., s. 75.

⁴⁰ *Tamże*.

modlitwę za prześladowany Kościół i jego wyznawców oraz gwarancje materialne funkcjonowania parafii ze strony lokalnej wspólnoty⁴¹. W 1876 r. wspomniany duszpasterz określił swoich parafian jako dzielnych, wybitnie religijnych i konserwatywnych Kaszubów, którzy nie poddają się nowoczesnym kulturowym trendom. Wszyscy nowonarodzeni, a także zawierający związek małżeński czy też zmarli byli rejestrowani w księgach parafialnych. W kościele miały miejsce również wszelkie uroczystości związane z chrztem, ślubem oraz pogrzebem⁴².

W 1876 r. liczba katolików należących do parafii gowidlińskiej wynosiła 1334 (z czego ok. 840 z Gowidlina)⁴³. Odnotowano wtedy 192 dzieci w wieku szkolnym, z czego 2 z rodzin mieszanych wyznaniowo⁴⁴. Całkowita liczba ludności mieszkającej na obszarze parafii w 1879 r. stanowiła 1627 (w tym z Gowidlina – 1094). Katolików było wówczas 1420 (z czego w Gowidlinie – 919), zaś rodzin tej konfesji – 283⁴⁵. Dzieci w wieku szkolnym było 179 (w tym 143 z Gowidlina)⁴⁶. W 1884 r. liczba katolików zwiększyła się do 1555 (z czego 975 w Gowidlinie)⁴⁷. Natomiast cztery lata później liczba ludności katolickiej zmniejszyła się do 1346 (w tym 850 w Gowidlinie). W parafii mieszkały cztery rodziny mieszane wyznaniowo⁴⁸.

Wybrane aspekty duszpasterskie

W pierwszym roku funkcjonowania placówki duszpasterskiej odnotowano 51 chrztów, 7 ślubów i 38 pogrzebów⁴⁹. Już w 1868 r. utworzono w Gowidlinie bractwo trzeźwości, natomiast rok później – bractwo szkaplerzne. Jego statuty, opracowane 17 marca 1870 r., zostały zaaprobowane przez władze kościelne 20 kwietnia 1870 r.⁵⁰ Warto dodać, że 13 sierpnia 1870 r. ołtarz główny w Gowidlinie podniesiono do rangi *altaria privilegiata*⁵¹.

W 1876 r. ochrzczono 73 osoby, asystowano przy zawarciu 15 związków małżeńskich oraz pochowano 37 zmarłych. Rozdano wówczas 2000 komunii św., z czego w okresie wielkanocnym – 818. Od czasu erygowania opisywanej

⁴¹ *Tamże*.

⁴² Tenże, *Mission Gowidlino in West-Preußen*, „Bonifatiusblatt” 1876, nr 8, *art. cyt.*, s. 85.

⁴³ Arch. Paderborn, Teczka: Gowidlino (25 I 1877); por. L. Machalewski, *Mission Gowidlino in West-Preußen*, „Bonifatiusblatt” 1876, nr 8, *art. cyt.*, s. 85.

⁴⁴ Arch. Paderborn, Teczka: Gowidlino (25 I 1877).

⁴⁵ Arch. Paderborn, Teczka: Gowidlino (12 I 1880).

⁴⁶ Arch. Paderborn, Teczka: Gowidlino (12 I 1880).

⁴⁷ Arch. Paderborn, Teczka: Gowidlino (27 II 1884).

⁴⁸ Arch. Paderborn, Teczka: Gowidlino, *Missionsbericht v. J. 1888*.

⁴⁹ Arch. Paderborn, Teczka: Gowidlino (25 I 1877).

⁵⁰ *Schematismus des Bistums Culm...*, s. 309; *Diecezja chełmińska...*, s. 370; Z. Joskowski, *dz. cyt.*, s. 148–149; H. Mross, *dz. cyt.*, s. 337.

⁵¹ AK 1870, s. 71.

placówki duszpasterskiej do 1876 r. miało miejsce 556 chrztów, 107 ślubów i 305 pogrzebów⁵². Trzy lata później udzielono 3000 komunii św., zaś⁵³ w okresie wielkanocnym – 795. Odnotowano wtedy 75 chrztów, 14 ślubów i 44 pogrzeby. Na msze św. niedzielne przychodziło około 400 wiernych⁵⁴.

W 1883 r. uczestnictwo wiernych we mszach św. niedzielnych i świątecznych cechowało się wysoką frekwencją (ok. 500 osób). Parafianie gowidlińscy z szacunkiem traktowali rozpowszechniony na tym obszarze różaniec i szkaplerz. Przyjmowanie komunii św. odbywało się regularnie, przynajmniej w święta maryjne i niedziele, których obchody uroczyste celebrowały miejscowe bractwa⁵⁵. W ciągu roku rozdano 3000 komunii św., a w okresie wielkanocnym – 840. Zgłoszono 60 chrztów, 10 ślubów i 59 pogrzebów⁵⁶. W 1887 r. ochrzczono 55 osób, asystowano przy zawarciu 14 związków małżeńskich oraz pochowano 34 zmarłych. Udzielono w tym czasie 2400 komunii św., zaś w okresie wielkanocnym – 830. W niedzielnych mszach św. uczestniczyło 400–450 wiernych⁵⁷. W 1895 r. odbywały się w Gowidlinie misje parafialne, które przeprowadzili redemptoryści⁵⁸.

Finanse parafii

Z inicjatywy trzech profesorów diecezji Passau, około 270 księży tego Kościoła lokalnego przejęło w kwietniu 1866 r. opiekę nad gowidlińską placówką duszpasterską. Zobowiązali się do dotowania pensji miejscowego duszpasterza, początkowo przez 6 lat, przekazując rocznie 600 guldenów⁵⁹. Z czasem przedłużono ten okres do 24 lat, czyli do 1889 r.⁶⁰ W 1866 r. proboszcz Mathias Hofreiter z Aufhausen w Bawarii i prof. Joseph Schmid założyli fundację mszalną przy gowidlińskim kościele, której kapitał wynosił 50 guldenów i 100 franków. Z kolei prof. Martin Hollweckowi z Passau na msze św. przeznaczył 50 guldenów, zaś proboszcz Kraus – 22 talary 25 srebrnych groszy i 9 fenigów⁶¹. Dwa lata później kolejne fundacje mszalne erygowano dzięki ks. Mathiasowi

⁵² Arch. Paderborn, Teczka: Gowidlino (25 I 1877); por. L. Machalewski, *Mission Gowidlino in West-Preußen*, „Bonifatiusblatt” 1876, nr 8, *art. cyt.*, s. 85.

⁵³ Tekst źródeł nie pozwala stwierdzić w tym i w następujących latach, czy liczbę komunii w okresie wielkanocnym należy liczyć jako część liczby komunii udzielonych w ciągu całego roku, czy też oddzielnie.

⁵⁴ Arch. Paderborn, Teczka: Gowidlino (12 I 1880).

⁵⁵ L. Machalewski, *Missionsstation Gowidlino in West-Preußen*, *art. cyt.*, s. 42.

⁵⁶ Arch. Paderborn, Teczka: Gowidlino (27 II 1884).

⁵⁷ Arch. Paderborn, Teczka: Gowidlino, *Missionsbericht v. J. 1888*.

⁵⁸ Z. Joskowski, *dz. cyt.*, s. 149–150.

⁵⁹ *Schematismus des Bistums Culm...*, s. 309.

⁶⁰ *Fünf neue Missionen*, *art. cyt.*, s. 55; *Schematismus des Bistums Culm...*, s. 309; *Diecezja chełmińska...*, s. 370.

⁶¹ Arch. Paderborn, Teczka: Gowidlino (14 VI 1866); AK 1867, s. 35.

Hofreiterowi (22 talarzy 25 srebrnych groszy i 8 fenigów), prof. Martinowi Hollweck (28 talarów 17 srebrnych groszy i 1 fenig) oraz anonimowemu księdzu z Bawarii (133 talarzy i 10 srebrnych groszy)⁶². Na rzecz funduszu proboszczowskiego przekazano w tym czasie 500 talarów w czteroprocentowych listach zastawnych⁶³.

W 1869 r. ponownie proboszcz Hofreiter ustanowił fundację mszalną przy gowidlińskim kościele, tym razem o wartości 40 guldenów. Proboszcz Georg Schmidhuber z Hals (diecezja Passau) na msze św. ofiarował 50 guldenów, zaś anonimowe osoby z parafii St. Marienkirchen (diecezja Passau) – 100 guldenów. Z parafii Würding (diecezja Passau) na podobny cel przekazano kapitał o wartości 60 guldenów w gotówce⁶⁴. Rok później na utrzymanie wiecznej lampki parafia otrzymała kapitał o wartości 50 talarów⁶⁵.

W 1875 r. podano informację, że na utrzymanie służbowej furmanki na parafii zakupiono 60 morgów pruskich piaszczystych gruntów⁶⁶. Pensja proboszcza składała się wówczas z kościelnych ofiar oraz fundacji, które pochodziły niemal wyłącznie z diecezji Passau. Duchowieństwo z tej diecezji przekazywało rocznie na rzecz gowidlińskiego proboszcza 300 talarów, a także w ramach rekompensaty – 20 talarów miejscowemu, pierwszemu nauczycielowi, który dojeżdżał do Mydłity, udzielając katolickich lekcji religii w szkole ewangelickiej⁶⁷. W 1877 r. kapitał fundacji parafialnych wynosił 300 marek, proboszczowskich – 2019 marek, natomiast funduszu budowlanego – 1086 marek. Kapitał fundacji mszalnych opiewał w tym czasie na 3000,43 marek, z czego proboszczowi wypłacano rocznie 69,45 marek za odprawienie 14 śpiewanych i 14 cichych mszy św.⁶⁸

W 1879 r. gowidliński proboszcz w ramach wynagrodzenia otrzymywał następujące donacje: z fundacji mszalnych – około 500 marek, z innych fundacji erygowanych przy parafii – 350 marek, dziesięcinę w naturze o wartości 165 marek oraz z diecezjalnego komitetu Stowarzyszenia św. Bonifacego i Wojciecha w Pelplinie – 900 marek. W sumie roczna pensja duszpasterza wynosiła 2515 marek⁶⁹. Warto wspomnieć, że to stowarzyszenie rokrocznie przekazywało donację o wartości 900 marek na rzecz uposażenia gowidlińskiego proboszcza⁷⁰. W 1883 r. pobierał on na poczet wynagrodzenia: z fundacji mszal-

⁶² AK 1868, s. 29.

⁶³ AK 1869, s. 16.

⁶⁴ Arch. Paderborn, Teczka: Gowidlino (11 III 1869); AK 1869, s. 52.

⁶⁵ AK 1870, s. 43.

⁶⁶ L. Machalewski, *Mission Gowidlino in West-Preußen*, „Bonifatiusblatt” 1875, nr 6, *art. cyt.*, s. 74.

⁶⁷ *Tamże*, s. 74–75.

⁶⁸ Arch. Paderborn, Teczka: Gowidlino (25 I 1877).

⁶⁹ Arch. Paderborn, Teczka: Gowidlino (12 I 1880).

⁷⁰ Zob. AK 1883, s. 32; 1885, s. 6; 1886, s. 23; 1887, s. 2; 1888, s. 20; 1889, s. 15; 1890, s. 7; 1891, s. 10; 1892, s. 3; 1893, s. 4; 1894, s. 5; 1895, s. 6; 1896, s. 7; 1897, s. 6; 1898, s. 11; 1899, s. 17; 1900, s. 21; 1901, s. 21.

nych – 111,40 marek, z innych fundacji parafialnych – 200,30 marek, z *iura stole* – około 1200 marek, od miejscowej wspólnoty parafialnej – równowartość 144,50 marek, a także z diecezjalnego komitetu Stowarzyszenia św. Bonifacego i Wojciecha w Pelplinie oraz od wspólnoty duszpasterskiej z Karwna – 1092 marki. Roczny dochód proboszcza stanowił zatem 2748,20 marek⁷¹. W 1888 r. kapitał fundacji parafialnych wynosił 300 marek, proboszczowskich – 5019,12 marek, zaś fundusz budowlany – 1686,23 marek. Proboszcz w ramach wynagrodzenia otrzymywał wówczas: z fundacji mszalnych – 226,46 marek, z innych fundacji parafialnych – 175,30 marek, z *iura stole* – 416 marek, z kasy państwowej – 218 marek oraz z diecezjalnego komitetu Stowarzyszenia św. Bonifacego i Wojciecha w Pelplinie – 900 marek. Roczna pensja proboszcza opiewała zatem na 1925,76 marek⁷².

*
* *

Erygowanie parafii w Gowidlinie nie tylko umożliwiło formację religijną ludności kaszubskiej na tym obszarze, ale również przyczyniło się do umocnienia katolicyzmu w diasporze. Opiekę pastoralną rozciągniętą na terenach prowincji pomorskiej traktowano jako działalność misyjną Kościoła. Dzięki temu gowidlińska placówka duszpasterska cieszyła się pomocą stowarzyszeń i organizacji kościelnych zarówno z diecezji chełmińskiej, jak i spoza jej granic. Obiekty sakralne opisywanej parafii stały się dziedzictwem kulturowym regionu, będąc przykładem przenikania konwencji artystycznych z różnych regionów Niemiec w XIX w.

Literatura

- Archiwum Zarządu Generalnego Stowarzyszenia św. Bonifacego w Paderborn, Teczka: Gowidlino.
Aus der Diözese Culm, „Bonifatiusblatt” 1868, nr 4, s. 51–53.
Aus der Missionsstation Gowidlino, „Bonifatiusblatt” 1869, nr 1, s. 9–11.
Diecezja chełmińska. Zarys historyczno-statystyczny, Pelplin 1928.
Fünf neue Missionen, „Bonifatiusblatt” 1866, nr 4, s. 51–58.
Gatz E., *Kulm*, w: *Geschichte des kirchlichen Lebens in den deutschsprachigen Ländern seit dem Ende des 18. Jahrhunderts*, Bd. 1, *Die Bistümer und ihre Pfarreien*, red. tenże, Freiburg in Br. 1991, s. 402–409.
Heidn W., *Die Ortschaften des Kreises Karthaus/Westpr. in der Vergangenheit*, Marburg-Lahn 1965.
Joskowski Z., *Gród Gowida. Historia wsi i parafii Gowidlino*, Banino–Pelplin 2006.

⁷¹ Arch. Paderborn, Teczka: Gowidlino (27 II 1884).

⁷² Arch. Paderborn, Teczka: Gowidlino, Missionsbericht v. J. 1888.

- Liedtke A., *Zarys dziejów diecezji chełmińskiej do 1945 roku*, Pelplin 1994.
- Machalewski L., *Mission Gowidlino in West-Preußen*, „Bonifatiusblatt” 1875, nr 6, s. 74–76.
- Machalewski L., *Mission Gowidlino in West-Preußen*, „Bonifatiusblatt” 1876, nr 8, s. 85.
- Machalewski L., *Missionsstation Gowidlino in West-Preußen*, „Bonifatiusblatt” 1883, nr 3, s. 41–43.
- Machalewski L., *Missions-Station Gowidlino*, „Bonifatiusblatt” 1883, nr 5, s. 79.
- Mross H., *Słownik biograficzny kapłanów diecezji chełmińskiej wyświęconych w latach 1821–1920*, Pelplin 1995.
- Schematismus des Bistums Culm mit dem Bischofsitze in Pelplin*, Pelplin 1904.
- Zur kirchlichen Diözesan-Statistik des Jahres 1866*, „Amtliches Kirchenblatt für die Diözese Culm” 1867, s. 4–6.

The Gowidlino parish in Kashubia in the 19th century

Summary

The nineteenth-century, West Prussian Gowidlino, belonging to the Sierakowice parish, was situated in the western part of the Kartuzy county. The authorities of the Bishopric of Culm, fearing Protestant influences, founded a parish in Gowidlino on 13th January 1866. Villages near the border, located in the Province of Pomerania and belonging to the diaspora of the Bishopric of Culm, were subordinate to it. The pastoral institution received help from organisations and Church associations which supported missionary activity, including the Boniface and Adalbert Association in Pelplin. The Immaculate Conception of the Blessed Virgin Mary church in Gowidlino was built in the years 1866–1868. The elements of the interior decoration were mostly ordered in artists' workshops located in western German provinces. Johannes Nepomuk von der Marwitz, who gave considerable support for the building investments of the church, was the protector of the parish. For more than 20 years, the institution was financially supported by the Diocese of Passau. Since 1876, every six weeks, the priest of Gowidlino celebrated Masses in Karwno, which was located in the Province of Pomerania. There was a Catholic elementary school with two teachers, one of whom also gave religion lessons in the Evangelical school in Mydlita.

Keywords: Bishopric of Culm, Boniface and Adalbert Association in Pelplin, Catholic Church, Clergymen, Diaspora, funding of a parish, Germany in the 19th century, Kashubia, Religious buildings, West Prussia